

V. ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΙΑ

1.— Ἡ ὄντολογικὴ ἀρχὴ καὶ ἡ ἀξιολογικὴ ἀρχή.

Ὅπως δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη δίχως τὴν ἔννοια τῆς λογικῆς ἀρχῆς, τὸ ἴδιο δὲν ὑπάρχει ἠθικὴ οὔτε εἶναι νοητὴ δίχως τὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς. Ὁ νοῦς εἴτε θεωρητικός, γνωστικός, εἴτε πρακτικός, ἠθικός γίνεται, εἶναι ρυθμισμένος ἀπὸ ἀρχές. Τὸ γνῶρισμα τῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ γενικότητα καὶ ἡ ἀναγκαιότητα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀρχέτυπες λογικὲς ἀρχές ποὺ ρυθμίζουν τὴ λογικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς λογικὲς κατηγορίες, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἀρχές, ἢ ἀξιώματα τῆς ἐπιστήμης, τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν πάντοτε τὶς ἐσωτερικὲς, λογικὲς, κατηγορίες τοῦ νοῦ. Ἔτσι μιλάμε στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη, γιὰ τὶς ἀρχές τοῦ Νεύτωνος, δηλαδὴ τὶς ἀρχές τῆς παγκόσμιας μηχανικῆς. Ἡ λογικὴ, ὡς φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, ὡς θεωρία τῆς ἐπιστήμης, ἔρχεται καὶ ἀνάγει αὐτὲς τὶς ἀρχές τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης στὶς πρῶτες ἀρχέτυπες, ἐσωτερικὲς κατηγορίες τοῦ νοῦ.

Ὅ,τι ἔχει σημασία εἶναι τοῦτο : ὅτι καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ λογικὴ κρατᾶνε τὴν ἔννοια τῆς ἀρχῆς καὶ τὸ νόημά της, ἐλεύθερα ἀπὸ κάθε χρονικὸ προσδιορισμό, ἐννοοῦν τὴν ἀρχὴ λογικά, ὡς θεμέλιο τῆς γνώσης, καὶ ὄχι χρονικὰ ὡς ἀρχίνισμα. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι οἱ εἰδικὲς γνώσεις καὶ κρίσεις τῆς ἐπιστήμης, καθὼς καὶ τῆς λογικῆς, ἀνάγονται σὲ γενικὲς, βασικὲς, λογικὲς ἀρχές. Ἡ διαφορὰ ὅμως τῆς θετικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴ λογικὴ εἶναι ὅτι ἐκείνη εἰσάγει, προάγει τὶς λογικὲς ἀρχές μέσα στὰ πράγματα, στὰ φαινόμενα, κ' ἔτσι σχηματίζει κρίσεις, ἐνῶ ἡ λογικὴ ἐξάγει πάλιν τὶς ἀρχές ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ τὰ φαινόμενα,

καὶ τὶς ἀνάγει στὴν πηγὴ τους, γιὰ νὰ ἰδῆ τὴν καθαρὴ λογικὴ τους οὐσία.

Ὅ,τι γίνεται μὲ τὸ θεωρητικὸ νοῦ, τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὸν πρακτικὸ. Ὅπως ἡ γνώση εἰσάγει τὶς λογικὲς ἀρχὲς στὰ πράγματα καὶ ἔτσι τὰ γνωρίζει, ὅμοια καὶ ἡ πράξη εἰσάγει τὶς ἠθικὲς ἀρχὲς μέσα στὶς συγκεκριμένους πράξεις. Καὶ ὅπως ἡ λογικὴ ἔρχεται ἕστερα ἀπὸ τὴ γνώση καὶ ἀνάγει τὶς ἀρχὲς τὶς λογικὲς στὸ θεωρητικὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὅμοια ἔρχεται ἡ ἠθικὴ ἔπειτα ἀπὸ τὴν πράξη καὶ ἐξάγει τὶς ἠθικὲς ἀρχὲς ἀπὸ τὴν πράξη γιὰ νὰ τὶς ἰδῆ καθαρὰ καὶ χωριστὰ κατὰ τὴν οὐσία τους, δηλαδὴ τὶς ἀνάγει στὴν πηγὴ τους, τὸν πρακτικὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως ἐδῶ πρέπει νὰ ἀποσαφηνίσουμε κάτι σημαντικὸ : τὸ ἀντικείμενο τῆς ἠθικῆς ὡς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης εἶναι οἱ ἠθικὲς ἀρχὲς, εἶναι τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ἡ ἴδια, ἡ ἠθικὴ, γιὰ νὰ σχηματίσει κρίσεις, δουλεύει μὲ λογικὲς ἀρχὲς, ὅπως ὅλες οἱ ἐπιστῆμες. Οἱ λογικὲς αὐτὲς ἀρχὲς, πού μ' αὐτὲς δουλεύει καὶ ἡ ἠθικὴ, ἐφ' ὅσον εἶναι φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, εἶναι ἀπλῶς γνωστικὲς καὶ ὄχι ἠθικὲς, εἶναι ἀπ' ἀρχῆς ἐξω-ἠθικὲς.

Ὅπως οἱ λογικὲς ἀρχὲς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν μαθηματικῶν δὲν εἶναι ἠθικὲς, ἀλλὰ καθαρὰ γνωστικὲς, λογικὲς, ὅμοια καὶ οἱ λογικὲς ἀρχὲς πού εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ σχηματίσει κρίσεις ἡ ἠθικὴ, ὡς ἐπιστήμη, δὲν εἶναι ἠθικὲς. Ἡ λογικὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ, ἔστω τὸ λογικὸ νόημα τοῦ ἀριθμοῦ 1, δὲν ἔχει καμμιά ἠθικὴ σημασία, εἶναι ἀπ' ἀρχῆς ἐξω-ἠθικὸ. Ἄλλο πρᾶγμα λοιπὸν εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἠθικῆς, καὶ ἄλλο εἶναι οἱ λογικὲς ἔννοιες, πού μ' αὐτὲς ἔρχεται νὰ τὸ συλλάβῃ καὶ νὰ τὸ ἐκφράσῃ. Τὸ ἀντικείμενό του εἶναι οἱ ἠθικὲς ἔννοιες, ἐνῶ ἡ γνώση τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐπιστημονικὴ, γίνεται μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὴν προϋπόθεση τῶν καθαρῶν λογικῶν ἀρχῶν. Καὶ ἡ λογικὴ, ὅπως ἐξετάζει τὶς ἀρχὲς τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, τὸ ἴδιο ἐξετάζει καὶ τὶς ἀρχὲς τὶς λογικὲς καὶ γνωστικὲς τῆς ἠθικῆς, ὡς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἡ ἠθικὴ, ὡς ἐπιστήμη, γιὰ νὰ σχηματίσει κρίσεις, προϋποθέτει ὠρισμένους γνωστικὲς, λογικὲς ἀρχὲς, καὶ ἐργάζεται ἀπ' ἀρχῆς μ' αὐτὲς. Εἶναι δηλαδὴ οἱ γνωστικὲς ἀρχὲς τὰ ὄργανα γιὰ νὰ δουλέψῃ τὸ ἀντικείμενό της, καὶ αὐτὸ εἶναι πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς ἠθικὲς ἀρχὲς ἢ ἀξίες.

Σκοπὸς τῆς ἠθικῆς δὲν εἶναι νὰ γυρίσῃ καὶ νὰ καταβῆ μὲ τις λογικὲς, γνωστικὲς, ἀρχές, ὅπως δὲν εἶναι τοῦτο οὔτε σκοπὸς τῆ φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη προϋποθέτουν τις λογικὲς ἀρχές, καὶ τις μεταχειρίζονται ὡς ὄργανα γιὰ νὰ δουλέψωσι τὰ ἀντικείμενά τους. Καὶ ἀντικείμενο τῆς ἠθικῆς εἶναι οἱ ἠθικὲς ἀρχές ἢ ἀξίες, ἐνῶ ἀντικείμενο τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἡ λογικὴ ἔρχεται ὕστερα ὡς θεωρία τῆς ἐπιστήμης καὶ φέρνει στὸ φῶς τις λογικὲς-γνωστικὲς ἀρχές τῆς κάθε ἐπιστήμης. Ὡστε σκοπὸς τῆς ἠθικῆς εἶναι νὰ φανερώσῃ τις ἠθικὲς ἀρχές τὰ ἠθικὰ αἰτήματα, δηλαδή τις ἀρχές πού προέρχονται ἀπὸ τὸ πρακτικὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπευθύνονται στὴ βούληση καὶ τὴν ἐλευθερία του. Ἡ ἠθικὴ ἀρχή, τὸ αἶτημα, ὅ,τι δηλαδή ὁρίζει πῶς πρέπει νὰ πράξωμε, εἶναι ἀπὸ τὴν οὐσία του κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ γνώση πού ἔχομε ἡμεῖς γι' αὐτό. Ἡ οὐσία τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ γνώση του. Τὸ αἶτημα ἀπευθύνεται στὴ βούληση καὶ στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἡ ἀπλή γνώση πού ἔχω γι' αὐτὸ εἶναι κάτι ἄλλο.

Ἐπάρχει ὁμως κάτι τὸ κοινὸ μεταξὺ ἐπιστημονικῆς λογικῆς ἀρχῆς καὶ ἠθικῆς, ἀξιολογικῆς. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη ἰσχύει, ἔχει κῦρος γιὰ τὸν κόσμον τῶν σωμάτων, γιὰ τὸ φυσικὸν κόσμον, ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ἰσχύει γιὰ τὸν κόσμον τῶν πράξεων, γιὰ τὴ ζωὴ. Ὡστε τὸ κοινὸ εἶναι τὸ κῦρος. Μὲ ἄλλα λόγια, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ σώματα καὶ ἡ ὁποιαδήποτε ἠθικὴ ἀρχὴ ἰσχύει γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀρχή, εἴτε ἀπλῶς γνωστικὴ εἶναι εἴτε ἠθικὴ, χωρίζεται ἀπὸ τὰ κατὰ μέρος σώματα ἢ πρώτη καὶ ἀπὸ τις κατὰ μέρος πράξεις ἢ δεύτερη. Ὁ φυσικὸς νόμος δὲν συμπίπτει ποτὲ μὲ τὰ πράγματα, γιατί τότε θὰ εἶχε τὴν τύχη τους, δηλαδή θὰ φθείρονταν κι' αὐτὸς μαζί τους, ἀλλὰ τὰ κατὰ μέρος σώματα καὶ φαινόμενα τείνουν πρὸς τὸν νόμον, δηλαδή ὑπάρχουν καὶ κινουῦνται σύμφωνα μ' αὐτόν. Ὁμοίως καὶ οἱ κατὰ μέρος πράξεις τοῦ ἀνθρώπου τείνουν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, δηλαδή ὑπάρχουν καὶ κινουῦνται σύμφωνα μ' αὐτόν, δίχως ποτὲ ὁ ἠθικὸς νόμος, τὸ ἠθικὸν αἶτημα, νὰ συμπίπτῃ μ' αὐτές, γιατί τότε θὰ εἶχε ἐπίσης τὴν ἴδια τύχη μ' αὐτές — δηλαδή θὰ ἔπαινε νὰ ὑπάρχῃ. Κάθε πράξις, ἐφ' ὅσον εἶναι ἠθικὰ ἀξιόλογη γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν ἠθικὴ ἀρχή, μὲ τὸ ἠθικὸν αἶτημα, ὅμως

τὸ αἴτημα τοῦτο δὲν συμπίπτει ποτὲ μὲ τὴν πράξη, ὅσο τέλεια κ' ἂν εἶναι, γιατί, ἂν τοῦτο ἐγίνονταν, τότε θὰ ἔπανε ἡ ἀρχὴ νὰ εἶναι ἀρχὴ καὶ γιὰ τὴν ἄλλη πράξη ποὺ ἔρχεται ὕστερα. Ὡστε ἡ ἀρχὴ ὡς ἀρχὴ ἔχει κῦρος γενικὸ καὶ ρυθμίζει ὅλες τὶς πράξεις.

Ὡστερα ἀπ' αὐτὴν τὴ συντομὴ λογικὴ προπαιδεῖα, πρέπει νὰ ζητήσωμε τώρα νὰ καταλάβωμε καλὰ, ποιά σχέση ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἠθικοῦ γεγονότος, δηλαδὴ πῶς συνδέονται τὸ ἠθικὸ αἴτημα μὲ ὅ,τι ὀνομάζομε ἠθικὴ πράξη. Ἐγινε φανερό ὡς τώρα, ὅτι ἄλλο πράγμα εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ποὺ ρυθμίζει τὶς πράξεις καὶ θεμελιώνει τὴν ἠθικότητα, τὴν ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς, καὶ ἄλλο πράγμα εἶναι οἱ γνωστικὲς, λογικὲς ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς γιὰ νὰ φέρωμε στὸ φῶς ἐκείνη τὴν ἠθικὴ ἀρχὴ ποὺ διέπει τὶς πράξεις. Γιὰ νὰ καταλάβωμε ὅμως ποιά σχέση ὑπάρχει μεταξὺ ἠθικῆς ἀρχῆς, ἠθικοῦ αἰτήματος καὶ ἠθικοῦ γεγονότος, πρέπει νὰ τὴν ξεχωρίσωμε καθαρὰ ἀπὸ τὴν σχέση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς, παραδείγματος χάριν τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀρχιμήδη, καὶ τῶν κατὰ μέρος πραγμάτων. Κατὰ τί διαφέρει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸ αἴτημα τῆς ἠθικῆς; Ὁ ὅρισμός τῆς ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς εἶναι: ὅτι ἀκριβῶς ὑπάρχει, δηλαδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀρχὴ ὑπάρχει, εἶναι ἡ οὐσία τῶν ὄντων. Ἡ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία — ἡ αὐτουσία. Ἀρκεῖ μόνον νὰ τὴν νοήσωμε καὶ καθὼς τὴν νοοῦμε βεβαιωνόμαστε γιὰ τὸ εἶναι της, καὶ μάλιστα τὸ αἰώνιο. Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τοῦ λόγου ποὺ εἶπεν ὁ Παρμενίδης: «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι». Καὶ ὅπως λέγει ὁ Σιμπλίκιος στὰ σχόλια τῶν Φυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλη (24, 110, 1 Δ,): «αἰεὶ ἔόν ἄρα ἐστίν, οὔτε ἄρα γέγονε τὸ ἔόν, οὔτε φθαρήσεται· αἰεὶ ἄρα ἦν τε καὶ ἔσται». Τὴν ταυτότητα τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, τῆς νόησης καὶ τῆς οὐσίας, τὴν δίδαξε ἐπίσης ὁ Ἐγελος. Ὁπωσδήποτε, τὸ εἶναι, τὴν ἀρχὴ τῶν ὄντων πρέπει νὰ μπορούμε νὰ τὴν νοήσωμε, γιὰ νὰ εἰποῦμε, ὅτι ὑπάρχει.

Ὡστε τὸ γνῶρισμα τῆς ἀρχῆς, ποὺ μ' αὐτὴν ὀρίζονται τὰ ὄντα, εἶναι ἡ οὐσία, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχει. Ἡ σχέση της μὲ τὴν νόηση εἶναι ἄλλο ζήτημα καὶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Ἀντίθετα, ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ, τὸ αἴτημα, δὲν εἶναι ἀπλὴ οὐσία, ἀλλὰ ἔχει καὶ ἀξία. Ὄταν δηλαδὴ ὀρίζωμε τὴν ἠθικὴ ἀρχὴ, δὲν λέμε ὅτι ἀπλῶς

ὑπάρχει, ἀλλὰ ὅτι καὶ ἀξίζει. Ὅπως ἡ ὄντολογικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ αὐτουσία τῶν ὄντων, ὅμοια ἡ ἀξιολογικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ αὐταξία τῶν πράξεων. Ἡ ἀξία ἀναφέρεται ὄχι μόνον στὴ νόηση, ὅπως ἡ οὐσία, ἀλλὰ καὶ στὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου. Χωρίζεται λοιπὸν ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς λογικῆς καὶ ὄντολογικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ κυρίως ὡς ἀξία, ὡς αὐταξία, καὶ ὄχι ὡς οὐσία. Ὁ Πλάτων ὁρίζει τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὡς ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, δηλαδὴ ὡς κάτι ποὺ κεῖται πέραν ἀπὸ τὸ ἀπλῶς εἶναι. Τὸ ἀπλῶς εἶναι δὲν ἔχει μέσα του τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας, οὔτε τὴν ἔννοια τοῦ πρέπει. Τὸ ἀπλῶς εἶναι ὑπάρχει, εἶναι ὅ,τι εἶναι. Τὸ εἶναι δὲν θέλει οὔτε νὰ μὴν εἶναι οὔτε νὰ εἶναι, εἶναι ἀπ' ἀρχῆς. Ὁ φυσικὸς νόμος ὑπάρχει—καὶ ὑπάρχει ἐς αἰεί. Δὲν ὑπάρχει, διότι θέλει νὰ ὑπάρχη, οὔτε μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχη. Ἡ λογικὴ ἀρχὴ ὡς οὐσία δὲν ἔχει μέσα της τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας, οὔτε τὴν ἔννοια τοῦ πρέπει. Πᾶσα λογικὴ ἀρχὴ εἶναι ὅ,τι εἶναι.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη, ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τὴν ὁποίαν γνωρίσαμε στὸ πρῶτο κεφάλαιο, καὶ γενικὰ ὁ φυσικὸς νόμος οὔτε δύναται ποτὲ νὰ πάη πέραν ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, οὔτε εἶναι ποτὲ ἠθικὴ ἀξία, ἐνῶ εἶναι ἀναμφισβήτητα οὐσία. Ἀντίθετα, ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ, ὅπωςδήποτε κι' ἂν ὁρισθῆ, ἔχει μέσα της τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας. Ἡ ἀξία ὅμως δὲν εἶναι οὔτε ἀντικείμενο, ὅπως εἶναι τὰ φυσικά, οὔτε ἐνέργεια, ὅπως εἶναι ἡ ζωικὴ ἢ ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια. Ἀλλὰ οὔτε εἶναι ἓνα ἀπλὸ λογικὸ νόημα, ὅπως εἶναι ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος, ἂν καὶ αὐτὸς ἔχη λογικὸ κῆρος. Ἀλλὰ τὸ κῆρος τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος ἀφορᾷ μόνον τὴ νόηση, τὸ θεωρητικὸ του, ἐνῶ ἡ ἠθικὴ ἀξία ἀπευθύνεται καὶ στὴ νόηση καὶ στὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ οὔτε ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας ὁρίζει πλήρως τὴν ἠθικὴ ἀρχή, γιατί ἡ ἀξία εἶναι ἔννοια πολυσήμαντη, εἶναι ὄχι μόνον ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ αἰσθητικὴ καὶ θρησκευτικὴ.

Γιὰ νὰ καταλάβωμε τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, πρέπει νὰ εἰσδύσωμε βαθύτερα στὴ σχέση της μὲ τὸ ἠθικὸ γεγονός, μὲ τὴν ἴδια τὴν πράξη. Ὅτι ὑπάρχει σχέση μεταξὺ τοῦ συγκεκριμένου ἠθικοῦ γεγονότος καὶ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἀκριβῶς τὸ ρυθμίζει, τοῦτο εἶναι αὐτονόητο. Ὅτι ὅμως ἀπὸ τὴν σχέση

αὐτὴ θὰ προκύψῃ καὶ ἡ διαφορὰ, τοῦτο δὲν εἶναι τόσον αὐτονόητο. Γενικὰ ὅμως ἰσχύει, ὅτι ὅπου ὑπάρχει σχέση, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ διαφορὰ. Ἐξαίρομε πάντοτε τὴν ἀξία καὶ τὸ νόημα τοῦ ἠθικοῦ γεγονότος, τοῦ ἠθικοῦ κατορθώματος. Ὅταν ὅμως μιᾶμε γι' αὐτά, προϋποθέτομε πάντοτε τὴν ἠθικὴ ἀρχὴ καὶ μ' αὐτὴν κρίνομε τὸ προκείμενο ἠθικὸ γεγονός. Ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ αὐτὴ ἀρχὴ εἶναι κάτι χωριστό καὶ ἀπὸ τὴν κρίση μας περὶ τοῦ ἠθικοῦ γεγονότος, καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἠθικὸ γεγονός. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ἔχει ἀνεξάρτητο κῦρος ἀπὸ τὴν κρίση μας περὶ ἠθικοῦ γεγονότος καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἠθικὸ γεγονός. Ὡστε χωρίζομε τρία πράγματα: τὸ ἠθικὸ γεγονός, τὸ κατορθώμα, τὴν κρίση μας περὶ αὐτοῦ καὶ τὴν ἠθικὴ ἀρχή, πού μὲ τὴν προϋπόθεσή της κρίνομε

Ἄν τὸ κῦρος τῆς ἀρχῆς αὐτῆς δὲν ἦταν χωριστό, τότε θὰ ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην ν' ἀλλάζῃ κι' αὐτὸ μέσα στὴν ἀκολουθία καὶ σειρὰ τῶν πράξεων, θὰ ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ μιὰ πράξη στὴν ἄλλη, ἀπὸ τὸ ἓνα ἠθικὸ γεγονός στὸ ἄλλο, καί, ὅπως εἶδαμε πρὶν δὲν θὰ ἦταν ἀρχή, θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι ἀρχή, δηλαδὴ ἐνιαῖο καὶ μόνιμο κριτήριον. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος καὶ τὰ ἠθικὰ γεγονότα, οἱ διάφορες πράξεις, προϋποθέτουν ἐκείνη τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ μόνιμο κῦρος τῆς, καὶ οἱ κρίσεις πού κάνομε γι' αὐτά εἶναι ἀδιανόητες καὶ ἀπραγματοποίητες δίχως αὐτήν. Ἀλλὰ οὔτε τὰ ἠθικὰ γεγονότα, ὅσο μεγάλα κι' ἂν εἶναι, οὔτε οἱ ἠθικὲς κρίσεις, ὅσο τέλειες κι' ἂν εἶναι, δὲν μποροῦν νὰ συμπέσουν μὲ τὴν ἀρχή, δηλαδὴ νὰ συμπαρασύρουν τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ κῦρος τῆς μαζί τους, γιατί τότε θὰ φθάνομε στὴν ὀλοκληρωτικὴ σχετικότητα. Ὀλοκληρωτικὴ σχετικότητα, ὅχι μόνον στὴν ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ στὶς ἄλλες σφαῖρες τῆς ζωῆς, σημαίνει ἀπόλυτη ἀναρχία, δηλαδὴ ἔλλειψη κάθε ἀρχῆς.

Λογικὰ ὅμως οὔτε τὴν ἀπόλυτη σχετικότητα ἠμποροῦμε νὰ δεχθοῦμε, γιατί τότε φθάνομε σὲ παραλογισμοὺς—καὶ πρῶτος παραλογισμὸς εἶναι ὅτι συνδυάζομε τὸ ἀπόλυτο μὲ τὸ σχετικόν, δηλαδὴ δεχόμεστε ὅ,τι θέλομε νὰ ἀρνηθοῦμε,—οὔτε τὸν ἀπόλυτο χωρισμὸ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς ἀπὸ τὰ ἠθικὰ γεγονότα ἠμποροῦμε νὰ δεχθοῦμε, γιατί τότε δὲν θὰ εἶχαμε κριτήριον γιὰ τὰ γεγονότα. Γιὰ τὴν ἠθικὴ μάλιστα ἀρχὴ τοῦτο ἰσχύει περισσότερο παρ' ὅ,τι γιὰ τὴ λογικὴ, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς οὐσίας. Ἄν, παραδεί-

γματος χάριν, είπαμε πρὶν γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη, ὅτι ἐπειδὴ τὰ πράγματα, στερεὰ καὶ ὑγρά, προσδιορίζονται σύμφωνα μ' αὐτήν, γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς πρέπει ἡ ἴδια νὰ νοηθῆ ὡς κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ πράγματα, ὅμως, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἰσχύει κάπως περιορισμένα. Ὁ χωρισμὸς καὶ τὸ ἀνύπαρκτο κῦρος τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς ἀπὸ τὰ ἠθικὰ γεγονότα εἶναι ἐξ ἄλλου πράγματα πού τὰ καταλαβαίνει κανεὶς καλύτερα, γιὰτὶ ἀλλιῶς προσδιορίζει τὰ ἠθικὰ γεγονότα ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ καὶ ἀλλιῶς ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη.

Ὅπως χωρίσαμε ἤδη τὰ πράγματα καὶ τὰ εἶδη τῆς ἀρχῆς ξέρομε, ὅτι ὁ ἓνας προσδιορισμὸς εἶναι ὄντολογικὸς, ἔτσι τὰ προσδιορίζει τὰ πράγματα ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη, ὁ ἄλλος εἶναι ἀξιολογικὸς, κ' ἔτσι προσδιορίζει τὰ ἠθικὰ γεγονότα ἡ ἠθικὴ ἀρχή. Ἡ ὄντολογικὴ ἀρχή, δηλαδὴ ἡ ἀπλῶς γνωστικὴ, εἶναι ἐπίσης κάτι διάφορο ἀπὸ τὰ πράγματα πού προσδιορίζονται ἀπ' αὐτήν, εἶναι κάτι «χωριστόν», ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐφ' ὅσον τὰ πράγματα καὶ ἡ συμπεριφορὰ τους προσδιορίζονται κατ' ἀνάγκην ἀπ' αὐτήν, εἶναι καὶ μέσα στὰ πράγματα. Ἡ ἀρχὴ ἐδῶ δηλώνει κάτι πού εἶναι ἀναγκαῖο, καὶ γίνεται μόνο του, ὅπως εἶναι ἀναγκαῖο. Μὲ τὴν ἀξιολογικὴ ἀρχὴ δὲν γίνεται τὸ ἴδιο, ἡ σχέση δηλαδὴ τῶν πράξεων, τῶν ἠθικῶν γεγονότων μ' αὐτήν εἶναι ἄλλη, διαφορετικὴ, ἀπὸ τὴν σχέση τῶν φυσικῶν γεγονότων μὲ τὴν ὄντολογικὴ ἀρχή. Βέβαια καὶ ἐδῶ, ἐφ' ὅσον οἱ πράξεις εἶναι καὶ γεγονότα, ὑπάρχει ἡ ἀναγκαιότητα, ὅπως τὴν εἶδαμε νὰ ὑπάρχει πρὶν.

Ὅπου ὑπάρχουν γεγονότα, ἐκεῖ ἡ σχέση τῆς ἀρχῆς τῆς ὄντολογικῆς μὲ αὐτά, καὶ εἶναι ὅπως τὴν προσδιωρίσαμε πρὶν, ὅταν μιλήσαμε γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀρχιμήδη. Τοῦτο ὅμως, ἂν καὶ ὑπάρχει — καὶ ποτὲ δὲν θὰ τὸ ἀρνηθοῦμε, γιὰτὶ θὰ ἦταν παραλογισμὸς — ὅμως, ὅταν πρόκειται γιὰ ἀξιολογικὰ γεγονότα, δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ σχέση πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ἀλλὰ ἄλλη. Ἄν μείνωμε στὴν ἀπλὴ ἀναγκαιότητα, τότε θὰ ζητήσωμε νὰ ἐρευνήσωμε τὰ αἷτια, φυσικὰ καὶ φυσιολογικὰ καὶ τέλος τὰ κίνητρα, δηλαδὴ τὰ ψυχολογικὰ αἷτια τῶν πράξεων. Καὶ ἡ ψυχολογία, ὅταν σπουδάζη τὰ ἠθικὰ φαινόμενα ὡς ψυχικὰ γεγονότα, πρέπει νὰ τὰ ἐρευνᾷ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸν αἰτιοκρατικόν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐρμηνεύει, δὲν ἐξη-

γει τὴν ἀξία τῶν ἠθικῶν γεγονότων. Ἐὰν δηλαδὴ μείνωμε μέσα στὴ σειρά τῶν αἰτίων καὶ τῶν κινήτρων, τότε δὲν θὰ μάθωμε τίποτα γιὰ τὴν ἀξία τῶν πράξεων, γιατί τότε δὲν βγαίνομε ἀπὸ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας. Μέσα σ' αὐτὸν εἶναι ὅλα ἀναγκαῖα καὶ γίνονται ἀπὸ μόνα τους. Καὶ ἡ ἔννοια τῆς γυμνῆς ἀναγκαιότητας ἀποκλείει τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας. Ὅταν ὅμως μιλάμε γιὰ τὴν ἀξία τῶν πράξεων γιὰ τὸ νόημα τῶν ἠθικῶν γεγονότων, τότε πᾶμε πέρα ἀπὸ τὰ αἷτια καὶ τὰ κίνητρα, θέτομε μίαν ἄλλη ἀρχή, τὴν ἀρχὴ τῆς ἀξίας, δηλαδὴ προϋποθέτομε τὸ νόημα ἢ σκοπὸ, τὸ «τέλος» ποὺ δεσμεύει ἀξιολογικὰ ἀπ' ἀρχῆς τὴ βούληση καὶ τὴν πράξη μου, ἡ ὁποία ἔρχεται νὰ τὴν ἐκφράσῃ. Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ «τέλος», αὐτὸς ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ τῶν πράξεων. Ταῦτο δεσμεύει τὶς πράξεις, καὶ μ' αὐτὸ κρίνονται καὶ οἱ ἠθικὰ θετικὲς καὶ οἱ ἠθικὰ ἀρνητικὲς πράξεις.

Ὅμως ἂν καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ προϋπόθεση καὶ γιὰ νὰ ὑπάρξουν καὶ γιὰ νὰ κριθοῦν τὰ ἠθικὰ γεγονότα, οἱ πράξεις, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ποτὲ ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ δὲν εἶναι μέσα στὴν πράξη, δὲν εἶναι δεδομένη, ἀλλὰ παραμένει αἷτημα, ἴσταται πάνω ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη πράξη, ὅσο ἀξιόλογο γεγονὸς κι' ἂν εἶναι. Ἡ ἠθικὴ ἀρχή, ἂν καὶ προϋπόθεση τῶν πράξεων, ὑπερέχει πάντοτε μὲ τὸ κῦρος της, ἀπὸ τὶς πράξεις, ὅσο τέλειες κι' ἂν τὶς φαντασθοῦμε. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, λέγει ὁ Πλάτων, ὑπερέχει «πρεσβεία καὶ δυνάμει» δηλαδὴ τὸ κῦρος της εἶναι καὶ κατὰ τὰ πρωτεῖα καὶ κατὰ τὴν ἀξία ἀνώτερο ἀπὸ τὸ κῦρος τῶν ἄλλων ἰδεῶν. Ὅταν πρόκειται γιὰ ἠθικὰ γεγονότα, πρέπει νὰ χωρίσωμε τὰ αἷτια καὶ τὰ κίνητρα—κι' αὐτὰ ἀνήκουν στὸν ψυχοφυσικὸ κόσμον, δηλαδὴ στὴν ἀπλὴ ἀναγκαιότητα, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀξιολόγησις—ἀπὸ τὸ αἷτημα ἢ τὴν ἀξία. Ἡ ἀξία θὰ ἔπαυε νὰ ὑπάρχει, ἂν ἦταν ὅ,τι εἶναι καὶ τὰ ἄλλα πράγματα, ἂν ἀκολουθοῦσε τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας καὶ τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας. Μέσα σ' ἕνα ἠθικὸ γεγονὸς ἔχομε νὰ χωρίσωμε τὰ ἐξῆς πράγματα, ἂν θέλωμε νὰ τὸ καταλάβωμε. Πρῶτα εἶναι τὰ αἷτια καὶ τὰ κίνητρα, ὅσα δηλαδὴ ἀκολουθοῦν τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας καὶ τῆς ἀναγκαιότητας γιὰ νὰ ὑπάρχουν. Ἀπ' αὐτά, ἂν καὶ ὑπάρχουν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κριθῇ ἡ ἀξία τοῦ ἠθικοῦ γεγονότος. Ἐπειτα εἶναι τὸ ἴδιο τὸ γεγονός. Ὡς γεγονός εἶναι ψυχοφυσικὴ ἐνέργεια καὶ

ἀνάγκη μέσα στα πραγματικά γεγονότα, στη σειρά τῶν γεγονότων. Καὶ τέλος εἶναι ἡ ἀξία του, κι' αὐτὴ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Γιὰ νὰ καταλάβωμε καλύτερα τὸ πρᾶγμα ἄς πάρωμε ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν τομέα τῆς τέχνης. Ἄς φέρωμε στὸ νοῦ μας ἓνα ὁποιοδήποτε ἔργο τέχνης, ἄγαλμα ἢ ζωγράφιμα. Τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἀπὸ μάρμαρο, τὸ ἄλλο ἀπὸ χρώματα καὶ τὴν ἐπιφάνεια, ὅπου ἐπάνω εἶναι τὰ χρώματα. Ὑλικῶς δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο. Ἄλλὰ καὶ τὸ μάρμαρο καὶ τὰ χρώματα, ὅταν τὰ νοήσωμε χωριστὰ, δηλαδή δίχως τὴν αἰσθητικὴ μορφή καὶ ἀξία ποὺ ἔλαβαν ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη, εἶναι αἰσθητικὰ ἀδιάφορα, καὶ δὲν ἔχουν καμμιά ἀξία. Ὡς ὕλη λοιπὸν τὸ ἔργον τῆς τέχνης εἶναι ἀπ' ἀρχῆς κάτι ἄλλο παρ' ὅ,τι εἶναι ὡς μόρφωμα καὶ ἀξιολόγημα. Ἡ μορφή οὔτε ἐδῶ συμπίπτει μὲ τὴν ὕλη, ἀλλὰ ἀπλῶς μορφώνει τὴν ὕλη. Ἐπίσης ἡ αἰσθητικὴ ἀξία τοῦ καλλιτεχνήματος δὲν συμπίπτει μὲ τὰ ψυχικὰ γεγονότα τοῦ καλλιτέχνη, οὔτε μὲ τὰ δικά μας ψυχικὰ γεγονότα ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρξουν, γιὰ νὰ καταλάβωμε τὴν ἀξία καὶ τὸ νόημα τοῦ καλλιτεχνήματος. Τὰ ψυχικὰ γεγονότα τώρα εἶναι καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι, διαρρέουν μέσα στὴ χρονικότητα, ἐνῶ τὸ μόρφωμα, ὡς ἀξία αἰσθητικὴ, εἶναι κάτι πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ χρονικότητα — ἔστω κι' ἂν ἀκόμα κάποτε καταστραφῇ. Γιὰ νὰ καταλάβωμε, ὅτι ἡ ἀξία ἢ αἰσθητικὴ εἶναι κάτι ἄλλο καὶ ἀπὸ τὴν ὕλη ποὺ τὴν ὑποβασιάζει, εἴτε μάρμαρο εἴτε χρῶμα εἴτε ὅτιδήποτε ἄλλο εἶναι, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅτι εἶναι κάτι ἄλλα καὶ ἀπὸ τὰ ψυχικὰ γεγονότα τοῦ καλλιτέχνη καὶ τὰ δικά μας, ἄς πάρωμε ἓνα ἔργο τέχνης ξυλογραφίας, ὅπου εἶναι δυνατὸν τὸ ἴδιο ἔργο νὰ τὸ ἔχωμε σὲ περισσότερα ἀντίτυπα. Ἡ αἰσθητικὴ ἀξία, ποὺ ὑπάρχει καὶ εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸ χαρτὶ ὅπου ἐπάνω εἶναι τυπωμένο τὸ ξυλογράφημα, δὲν ὑπάρχει βέβαια πολλές φορές ἀλλὰ μία. Τὸ νόημα τοῦ καλλιτεχνικοῦ τούτου γεγονότος καὶ ἔργου, ἢ αἰσθητικὴ του ἀξία, εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή. Ὅ,τι ὑπάρχει πολλές φορές εἶναι τὰ κομμάτια τοῦ χαρτιῦ. Ἐπίσης καὶ οἱ παρατηρητὲς εἶναι πολλοὶ — καὶ διαφορετικοὶ ὅπως ἀπὸ τὸν ἄλλον.

Γιὰ νὰ κατανοήσωμε ἀκόμα καλύτερα τὸ χαρακτῆρα τῆς ἀξίας, εἴτε ἠθικῆς εἴτε αἰσθητικῆς, πρέπει νὰ μεταχειρισθοῦμε ἀκόμα ἓνα κριτήριο — ποὺ χωρίζει βασικά τὴν ἐννοια τῆς ἀξίας ἀπὸ

τὴν ἀπλή ὕλη, τὴν πραγματικότητα—ἢ ἀπὸ τῆ σειρὰ τῶν ἀπλῶν γεγονότων. Τὸ κριτήριο αὐτὸ εἶναι ἡ ἄρνηση. Ὅταν εἰποῦμε, ὅτι κάτι δὲν ὑπάρχει, ἐννοοῦμε τὴν ἀπλή του ἀπουσία, τὴν ἀπλή του ἀνυπαρξία. Ἄν εἰπῶ, ὅτι δὲν ὑπάρχει κάτι, ἐννοῶ τὸ ἀπλὸ μηδέν—τὸ τίποτε. Ἡ ἐννοια, παραδείγματός χάριν, τοῦ μὴ ψυχροῦ δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην τὸ θερμὸ — ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν ἀπουσία καὶ ἀνυπαρξία τοῦ ψυχροῦ. Ἡ ἐννοια τοῦ μὴ ὑψηλοῦ ἐπίσης δὲν δηλώνει ἀφ' ἑαυτῆς τὸ χαμηλό, ἀλλὰ τὴν ἀπουσία τοῦ ὑψηλοῦ. Προκαλεῖ βέβαια τὸ νοῦ μας ἡ ἀπουσία τοῦ πράγματος νὰ σκεφθοῦμε τὸ θετικό, δηλαδή τὴν παρουσία του, ἀλλὰ δὲν θέτει ὅπωςδήποτε τὸ θετικό.

Ἄν τώρα ἐφαρμόσωμε τὸ κριτήριο ποὺ λέγεται ἄρνηση, καὶ στὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν, τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἰσχύει καὶ ἐδῶ βέβαια ὅ,τι καὶ πρὶν, δηλαδή ἡ ἀπλή ἄρνηση ὁδηγεῖ εἰς τὸ μηδέν. Τὸ ὄχι καλὸ σημαίνει καὶ ἐδῶ τὴν ἀπουσία ἀπλῶς τοῦ καλοῦ, τὴν ἀπλή ἀνυπαρξία. Ἀλλὰ ἡ ἀπλή ἀνυπαρξία ἐδῶ δὲν ἐνδιαφέρει, γιατί με τὸ ὄχι καλὸ πᾶμε ἀμέσως στὴν ἀρνητικὴ ἀξία, καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς ἐννοοῦμε ὅταν λέμε ὄχι καλὸ. Γιὰ ἀρνητικὴ ὑπαρξία ὅμως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μιλήσωμε, ἐνῶ μιλάμε γιὰ ἀρνητικὴ ἀξία. Στὸν κόσμον τῶν πραγμάτων, με τὴν ἄρνηση θέτομε κυρίως τὴν ἀπουσία ἑνὸς πράγματος ἢ γεγονότος, στὸν κόσμον ὅμως τῶν ἀξιῶν, με τὴν ἄρνηση θέτομε κυρίως τὴν ἀρνητικὴ ἀξία. Ἡ ἀξία λοιπὸν καὶ ἡ ἀπαξία εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀπλή πραγματικότητα, ἀπὸ τὰ ὑλικά φαινόμενα καὶ ψυχικά γεγονότα, ἡ ἀξία ἰσχύει, εἴτε θετικὴ εἶναι εἴτε ἀρνητικὴ.

Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν ἀρχὴ ὡς ἀξία καὶ αἴτημα εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὁποιαδήποτε συγκεκριμένη πράξη, ὅσον ἀξιόλογη καὶ ἂν εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἡ συγκεκριμένη πράξη, ὡς γεγονός, ὡς ἀπλή πραγματικότητα εἶναι κάτι χωριστὸ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀρχή. Ὡς ἀπλὸ γεγονός, ἡ πράξη εἶναι μέσα στὴν σειρὰ τῆς αἰτιοκρατίας, ὡς ἀξία ὅμως καὶ ἠθικὸ κατόρθωμα εἶναι μέσα στὸν κόσμον τῆς ἀξιοκρατίας. Ἡ πράξη ὅμως ἐδῶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ὡς ἀπλὸ, γυμνὸ γεγονός, ὡς «ἐστίν», ἀλλὰ ὡς ἠθικὴ ἀξία. Ἐκτὸς λοιπὸν ἀπὸ τὸ ἀπλὸ τῆς εἶναι, ἡ πράξη ἔχει καὶ νόημα, ἀξία, καὶ αὐτὴ μᾶς ἐνδιαφέρει, γιατί ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν ἀξία τὸ νόημά της εἶναι

πὸν συνδέεται μετὰ τὴν ἠθικὴν ἀρχήν. Τὸ κῦρος τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, ὅταν κρίνωμε μίαν συγκεκριμένην ἠθικὴν πράξιν, δὲν ἀφορᾷ καθόλου τὸ ἀπλό, τὸ γυμνὸ εἶναι τῆς πράξεως, ἀλλὰ τὴν ἀξία καὶ τὸ νόημά της. Ὡστε γενικὴ ἠθικὴ ἀρχὴ καὶ ἠθικὰ γεγονότα, ἠθικὰ ἀγωνίσματα, ὅσο χωριστὰ κι' ἂν εἶναι, συνδέονται στενότατα ἀναμεταξύ τους. Τοῦτο σημαίνει πάλιν, ὅτι ἡ γενικὴ ἠθικὴ ἀρχή, ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἀξία καὶ τὸ κῦρος της εἶναι ἀνεξαρτήτῃ ἀπὸ τῆς εἰδικῆς τῆς ἐφαρμογῆς, τὰ μικρὰ ἢ μεγάλα ἠθικὰ ἀγωνίσματα τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἐξ ἄλλου οἱ ἠθικὲς πράξεις ὡς ἀξιόλογα γεγονότα δὲν εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴν ἐκείνην ἠθικὴν ἀρχήν.

Τώρα λοιπὸν ἠμποροῦμε νὰ χωρίσωμε καλύτερα τὸ εἶδος τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς λογικῆς, ὄντολογικῆς, ἀρχῆς. Τὸ εἰδικὸ ὄντικείμενο, ὅπως καὶ τὸ εἰδικὸ γεγονός ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του εἶναι πάντοτε ἐξαρτημένον ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴν ἀρχήν, ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν του ὅμως εἶναι ἐξαρτημένον ἀπὸ τὴν ἀξιολογικὴν ἀρχήν, καὶ ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ γεγονότα ἠθικά, αὐτὰ εἶναι ἐξαρτημένα ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ἀρχήν, τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Ὡστε, κατ' οὐσίαν, τὸ πράττειν ὡς σύνθετη ἐνέργεια, ὡς πλήρες γεγονός δηλαδὴ καὶ ὡς εἶναι καὶ ὡς ἀξία ἠθικὴ, εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴν καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ἀρχήν. Ὡς πρὸς τὴν πραγματικότητά του τὸ πράττειν ὑποτάσσεται σὲ τῆς ὄντολογικῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ ἀναγκαιότητα, αἰτιότητα κλπ., ὡς πρὸς τὴν ἠθικότητά του τὸ πράττειν ὑποτάσσεται σὲ τῆς ἠθικῆς καὶ ἀξιολογικῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἐσωτερικὴν ἀπόφασιν καὶ κατάφασιν.

2. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὡς ἀνώτατη ἠθικὴ ἀρχή.

Ἦταν λοιπὸν ἀνάγκαϊον νὰ γνωρίσωμε ἐγγύτερα καὶ τὴν ὄντολογικὴν ἀρχήν, τὴν ἀπλῶς γνωστικὴν, λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀρχήν, γιατί, ὅπως εἶδαμε, στὴν πραγματικότητά τοῦ πράττειν συνυπάρχουν καὶ τὰ δύο εἶδη τῆς ἀρχῆς. Τὸ πρόβλημα εἶναι τώρα : πῶς εἶναι δυνατόν, πῶς γίνεται νὰ ὑπάρχη ἠθικὸ νόημα μέσα στὴν ἀπλήν πραγματικότητά, πῶς ἐνυπάρχει τὸ νόημα μέσα στὸ εἶναι, δηλαδὴ ἡ ἠθικότητά μέσα στὴν πραγματικότητά τῶν πράξεων ; Εἶδαμε ὡς τώρα, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀρχή εἶναι ἀξιολο-

γική ἢ καλύτερα εἶναι ἀξία, αὐταξία, καὶ ὡς αὐταξία τὴν ἀντιθέσαμε πρὸς τὴν ἀπλὴ γνωστική, λογική ἢ ὄντολογική ἀρχή, ὅπως εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας. Ἔχομε δηλαδή ἀπὸ τὸ εἶναι μέρος τὸ εἶναι καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ δέον. Τὸ εἶναι ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι ὅ,τι εἶναι πάντοτε καὶ ὅπωςδήποτε.

Ἀντίθετα, τὸ δέον, ἔκτος ἀπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, γιατί κι' αὐτὸ εἶναι πάντοτε καὶ ὅπωςδήποτε, ἔχει καὶ δεύτερη σημασία, τὸ δέον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ, νὰ ἔλθῃ σὲ σχέση μὲ τὴ ζωὴ, ὄχι ἀπόλυτα ἀλλὰ σχετικά. Τὸ δέον ἔχει μέσα του ὄχι μόνον τὴν ἔννοια τοῦ εἶναι ἀλλὰ καὶ τοῦ γενέσθαι, εἶναι πάντοτε «δέον γενέσθαι». Γιὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ἔχει πάντοτε τὸ χαρακτῆρα τοῦ αἰτήματος. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ὅλο τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας τῆς ἠθικῆς, πὺν ἔχει ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ἔρχεται κατεπίνω μας ὡς αἶτημα, καὶ ὄχι ὡς ἀπλὸ νόημα, ὅπως ἡ λογικὴ ἀρχή.

Ἀλλὰ πρέπει νὰ καταλάβωμε, τί σημαίνει αἶτημα, γιατί ὑπάρχει κίνδυνος νὰ παρερμηνεύσωμε τὴ σημασία του, ὅπως γίνεται συχνὰ ἀπὸ πολλούς. Τὸ αἶτημα καὶ ἡ ἀξία του, ἂν καὶ δὲν συμπαράσῳρεται οὔτε ἔξαντλεῖται ποτὲ ἀπὸ τὸ ρεῖμα τοῦ γίνεσθαι, τῶν πράξεων, ὅμως ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, πρέπει νὰ πραγματώνεται, νὰ δύναται νὰ πραγματώνεται μέσα στὴ χρονικὴ σειρὰ τῶν πράξεων, τῶν μικρῶν ἢ μεγάλων ἠθικῶν ἀγωνισμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ αἰώνια ἀξία ἀπὸ τὸ εἶναι μέρος καὶ ἡ χρόνωσή της ἀπὸ τὸ ἄλλο, εἶναι πράγματα, πὺν ὅσο διάφορα κι' ἂν εἶναι, εἶναι καὶ συνάλληλα, δηλαδή πρέπει νὰ νοηθοῦνε καὶ νὰ ὑπάρξουνε μαζί. Ὅταν χαρακτηρίζωμε τὴν ἠθικὴ ἀρχή, τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς αἶτημα, ἐννοοῦμε ὅπωςδήποτε ὅτι τὸ αἶτημα τοῦτο ἔρχεται νὰ τεθῇ ἀπέναντι ἐνὸς ὑποκειμένου, ἀπέναντι ἐνὸς ἐγῶ, πὺν ἔχει αὐτοσύνειδη, αὐτόνομη καὶ αὐτενέργητη ὑπόσταση. Ἀπέναντι αὐτοῦ τοῦ ἐγῶ, δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ἠθικὴ του ὄντοτητα, ὑψώνεται τὸ αἶτημα. Ἄν δὲν ὑπάρχῃ τὸ ἐγῶ πὺν πράττει, τὸ αἶτημα δὲν εἶναι νοητό. Καὶ ἂν τὸ ἐγῶ πὺν πράττει, δὲν εἶναι αὐτοσύνειδο, αὐτόνομο καὶ αὐτενέργητο, πάλιν δὲν ἔχει νόημα τὸ αἶτημα. Αἶτημα δίχως ὑπεύθυνο χρεώστη δὲν ὑπάρχει. Καὶ χρεώστης τοῦ αἰτήματος εἶναι τὸ ἐγῶ, πὺν ὑποφασίζει καὶ πράττει ἐλευθέρως.

δηλαδή ἐκεῖνο πού ἀγωνίζεται νά περάσῃ πέραν ἀπὸ τὴν ἀπλή αἰτιοκρατία καὶ νά ζήσῃ μέσα στὴν ἀξιοκρατία.

Ἄλλὰ καὶ ἐδῶ πρέπει νά ἀρωμε μία παρερμηνεία πού συχνά γίνεται. Προσδίδουν δηλαδή πολλοὶ μόνον ὑποκειμενικὸ κῦρος στὸ αἶτημα τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς. Ἀπὸ τὰ πράγματα ὅμως εἶναι ὀδύνατο τὸ αἶτημα, ἂν τὸ κῦρος του καὶ ἡ ἀξία του δὲν εἶναι κάτι ὑπεράνω τοῦ ἀπλοῦ ὑποκειμένου. Τὸ αἶτημα, μόνον ἐπειδὴ ἔχει κῦρος ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμό, εἶναι δυνατόν νά καλέσῃ τὸ ὑποκείμενο ὡς υπεύθυνο χρεώστη, ἀλλιῶς εἶναι τοῦτο ἀδιανόητο. Δὲν προβάλλεται λοιπὸν τὸ αἶτημα ἀπὸ κανένα ὑποκείμενο, οὔτε ἀπὸ τὸ ἓνα ὑποκείμενο στὸ ἄλλο, ἀλλὰ εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα ὡς δεσμευτικὴ ἀρχὴ ὅλων. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ κῦρος του δὲν τὸ λαβαίνει ἀπὸ ἓνα ἄτομο, οὔτε ἀπ' ὅλα μαζί τὰ ἄτομα κατὰ συνθήκην, γιατί τοῦτο θὰ ἦταν δίκαιον καὶ ὄχι ἠθικὴ, ἀλλὰ ἔχει τὸ αἶτημα αὐταξία. Ἡ ἀνεξαρτησία του ἀπὸ τὰ ἄτομα, αὐτὴ ἀκριβῶς τοῦ προσδίνει καὶ τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα του, ὅτι δηλαδή εἶναι τοῦτο αὐταξία. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὡς δεσμευτικὴ ἀρχὴ τῶν πράξεων, τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ἠθικῶν ἀγωνισμάτων τῶν ἀνθρώπων, εἶναι αἰώνια ἀρχὴ πέραν ἀπὸ τὴν περιοδικότητα καὶ τὴν χρονικότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν καιρῶν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, ἐφ' ὅσον εἶναι αἶτημα καὶ καλεῖ τὸν ἄνθρωπο, ἔχει νόημα μόνον ἐπειδὴ κεῖται ἀκριβῶς ἀπέναντι, δηλαδή ἐνώπιον ἐνὸς ἐγώ, πού ἔχει τὴ δύναμη νά πράττῃ αὐτόνομα, αὐτοσύνειδα καὶ αὐτενέργητα. Ἄλλὰ ἐδῶ γίνεται ἀκριβῶς ἡ ψυχολογικὴ παρερμηνεία τοῦ αἰτήματος. Λέγουν δηλαδή μερικοί, ἐπειδὴ τὸ αἶτημα εἶναι ἀδύνατον νά νοηθῇ δίχως τὸ ὑποκείμενο, πρέπει νά ὑποκειμενικοποιήσωμε καὶ τὸ νόημά του, ὅποτε δὲν μένει τίποτε ἀπὸ τὸ κῦρος του. Τότε τὸ κῦρος του θραύεται καὶ γίνεται τόσων εἰδῶν, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅποτε καταλήγομε στὴν ἠθικὴ ἀναρχία. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀρχὴ πού δεσμεύει φθάνομε στὴν ἀναρχία πού ἀποδεσμεύει τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ αἶτημα ὅμως εἶναι ἀπέναντι ἢ ἐνώπιον τοῦ ἀτόμου ἀκριβῶς, γιατί τὸ ἄτομο εἶναι υπεύθυνος χρεώστης καὶ δύναται, ἐφ' ὅσον θέλει, νά κατευθυνθῇ πρὸς αὐτό, νά πραγματώσῃ τὸν ὄρισμό του κα' ἔτσι νά ἐξοφλήσῃ τὸ χρεός. Δὲν εἶναι αἶτημα ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ γιὰ νά ἐξομοιωθῇ μὲ τὸν ὑποκειμενισμό τοῦ ἀνθρώ-

που, αλλά για να εξομοιώσει τον υποκειμενισμό με το νόημά της δηλαδή να ἄρη, όσο τοῦτο γίνεται στον ἄνθρωπο, τον ἄπλό του υποκειμενισμό, και να ὑψώσει τον ἄνθρωπο στη στάθμη τοῦ ἐλευθέρου προσώπου. Ἐάν το αἶτημα δὲν ἦταν ἀντικειμενικὴ ἀξία με καθολικὸ κύρος δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ οὔτε ἡ παράλληλη πραγμάτωσή του ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔμενε μέσα στον κύκλο τῆς αὐθαιρεσίας.

Αἶτημα λοιπόν, ἀξία καὶ χρέος εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ ἴδιο νόημα, ἀλλὰ χαρακτηρίζεται κατὰ τρεῖς διαφορετικοὺς τρόπους. Ὅταν τὸ ὀρίζουμε ὡς αἶτημα, ἐννοοῦμε, ὅτι δεόν νὰ γίνῃ, τὸ δεόν γενέσθαι. Ὅταν τὸ ὀρίζουμε ὡς ἀξία, ἐννοοῦμε, ὅτι αὐτὸ ἀξίζει καὶ καθ' ἑαυτὸ καὶ καταξιώνει τὴ ζωὴ, τὸ εἶναι μας. Ὅταν τέλος τὸ ὀρίζουμε ὡς χρέος, σημαίνει, ὅτι ἑμεῖς εἴμαστε χρεώστες ἀπέναντί του. Μὲ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς ὀρισμοὺς δηλώνεται καὶ ἡ ἀναφορὰ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς πρὸς τὴν προσωπικότητα, ἡ σχέση της με τὴν προσωπικὴ καὶ ὑπεύθυνη ὑπόσταση ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἡ χωριστότητά της, ἡ ἑτερότητά της, ἡ ἀνεξαρτησία της καὶ τὸ κύρος της. Ὡστε ἀξία εἶναι τὸ ἀντικειμενικὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, πὺ ἀποτελεῖ τὸ «τέλος», κατὰ τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ ἔννοια, δηλαδή τὸν αὐτοσκοπὸ τῆς ζωῆς. Ἡ αὐταξία τοῦ αἰτήματος καὶ ἡ ταυτόχρονη σχέση του πρὸς τὴν προσωπικότητα εἶναι πολὺ σημαντικὰ πράγματα γιὰ νὰ καταλάβουμε καὶ τὸ πῶς πραγματώνεται ἡ ἀξία ἀπὸ τὴν προσωπικότητα με τὴν ἀγωνιστικὴ ἠθικὴ της προσπάθεια, με αὐτὸ πὺ ὠνομάσαμε ἤδη ὀλυμπιακὸ ἀγώνισμα τῆς ζωῆς.

Τὸ αἶτημα, ἔφ' ὅσον εἶναι γνήσια πρωταρχή, «πρεσβεΐα καὶ δυνάμει ὑπερέχουσα» ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ συρθῆ μέσα στη ροή, στὴν ἀέναη σειρά τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ φθαρῆ μαζί μ' αὐτές. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὅμως τὸ πράττειν, τὸ ἠθικὸ ἀγώνισμα τῆς ζωῆς, γίνεται καὶ διαδραματίζεται μέσα στὸ χρόνον, ἀλλὰ καὶ γενικὰ ὅλη ἡ ἀξιόλογη δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου γίνεται «ἐν χρόνῳ». Ὡστε ὑπάρχει ἐδῶ ἡ ἀντινομία μεταξὺ τῆς αἰώνιας ἀξίας τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἐν χρόνῳ ζωῆς του, μεταξὺ τοῦ ἔξω-χρονικοῦ κύρους του καὶ τῆς ἐσω-χρονικῆς πραγμάτωσής του. Ἡ ἀντινομία αὐτή, ὅσο κι' ἂν φαίνεται τοῦτο παράδοξο, εἶναι κατ'

οὐσίαν ὁ δημιουργὸς τῆς ἠθικῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος ἠθικὴ ὄντοτητα. Οὔτε τὸ νόημα, οὔτε ἡ αἰώνια ἀξία τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι δυνατόν νὰ ἔλθουν ἔξ ὀλοκλήρου καὶ μονομιᾶς σὲ σχέση μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπερασμένη ὄντοτητα, τὸ ἓνα καὶ αἰώνιο νόημα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, λαβαίνει τὴ μορφή συγκεκριμένων αἰτημάτων, τὰ ὁποῖα καθὼς πραγματοποιοῦνται, πραγματοποιοῦν ταυτόχρονα καὶ ἐκεῖνο τὸ ἓνα καὶ αἰώνιο αἶτημα.

Πρέπει λοιπὸν νὰ χωρίσωμε τὸ αἰώνιο αἶτημα ποὺ ὑψώνεται ὡς ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα καὶ χρονικὰ αἰτήματα, ἀλλὰ πρέπει ταυτόχρονα νὰ ἴδουμε ποιά εἶναι καὶ ἡ βαθύτατη σχέση καὶ ἀναφορὰ τῶν συγκεκριμένων μὲ τὸ ἓνα καὶ αἰώνιο. Δίχως αὐτὸ τὸ αἰώνιο αἶτημα, τὴν πρωταρχίαν, εἶναι ἀδύνατον νὰ σταθῇ τὸ κῦρος τῆς ἠθικῆς ἀξίας, εἶναι ἀδύνατον νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἀπόλυτη ἀξία ἄνθρωπος. Ὁ Πλάτων ἐφθασε στὴν «ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ» ὄχι μόνον γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ καὶ κατ' οὐσίαν καὶ νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ σύμπαν. Δίχως αὐτὴν τὴν πρωταξίαν, ἡ ὁποία μὲ τὰ πρεσβεῖα τῆς καὶ τὴν ἀπειροδύναμη ἔννοιά τῆς εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα, δὲν θεμελιώνεται τίποτε, οὔτε ἡ ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε ἡ πολιτεία, οὔτε τίποτε ἄλλο.

Ἀπὸ παρερμηνεία εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ προβληθῇ ἐδῶ ἓνα ἐπιχείρημα, ποὺ στρέφεται ἐναντίον τοῦ αἰωνίου ἠθικοῦ αἰτήματος. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο λέγει, ὅτι, ἂν δεχθοῦμε ὅτι τὸ ἠθικὸ αἶτημα εἶναι αἰώνιο, τότε φθάνομε στὴν ἀτερμάτιστη ἔννοια τῆς ἠθικῆς δραστηριότητος. Μὲ ἄλλα λόγια τότε ἀφήνομε ἀσυντέλεστο ἠθικὰ τὸν ἄνθρωπο γιὰτὶ ἀπ' ἐδῶ θὰ εἶναι τὸ πεπερασμένο, δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀπ' ἐκεῖ τὸ ἀπειρο, δηλαδὴ ἡ αἰώνια ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος. Ἀπλούστερα ἀκόμα: ἡ ἔννοια τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἠθικὰ ἀσυντέλεστος, ἔπεται ὅτι δὲν ἠμποροῦμε νὰ σκεφθοῦμε, οὔτε καὶ χρειάζεται, τὴν αἰώνια ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀπαράδεκτο, γιὰτὶ ἡ σκέψις αὐτὴ εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «μετάβασις εἰς ἄλλο γένος», ἀνταλλάσσει δηλαδὴ τὴν αἰωνιότητα μὲ τὴ χρονικότητα, καὶ κρίνει τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς δεύτερης. Ἀκόμα γίνεται ἐδῶ ἡ παρεξήγησις, ὅτι νοεῖται καὶ ἡ αἰωνιότητα ὡς ἀτερ-

μάτιστη χρονική διάρκεια, ἐνῶ τὸ νόημά της εἶναι ἀκριβῶς ἄλλο, ὅτι δηλαδή ἀπ' ἀρχῆς εἶναι ἔξω χρόνου. Ἐάν τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἤθελε μόνον νὰ σχετίσῃ τὸ αἰώνιο αἴτημα μὲ τὰ χρονικὰ ὄντα, ποὺ λέγονται ἄνθρωποι, τότε θὰ ἦταν καλὸ καὶ χρήσιμο. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐξαρτήσῃ τὸ αἰώνιο αἴτημα ἀπὸ τὰ χρονικὰ ὄντα, τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι ἐσφαλμένο.

Ἀκριβῶς ἐδῶ ἐγκρίεται τὸ μεγαλεῖο τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὅτι τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ τὴν βάζει πέραν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς οὐσίας, δηλαδή τὸ αἴτημα τὸ ἠθικὸ δὲν εἶναι μόνον πέραν ἀπὸ τὴ χρονικότητα τοῦ γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πέραν ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα τοῦ εἶναι, δηλαδή δὲν ὑπάρχει οὔτε ὅπως ὑπάρχουν τὰ αἰσθητά, οὔτε ὅπως ὑπάρχουν τὰ νοητά, ἀλλὰ μὲ τὰ πρεσβεῖα καὶ τὰ πρωτεῖα του εἶναι πέραν ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ καὶ τὸν νοητὸ κόσμον. Τὸ ζήτημα, ἂν θὰ ὑπάρχουν ἢ ὄχι ἐς αἰεὶ μέσα στὸ ἀτερμάτιστο μέλλον ἄνθρωποι, δηλαδή ἠθικὰ ὄντα, εἶναι δεύτερο πρῶγμα. Ἄλλὰ ἂν ὑπάρχουν, πάντοτε θὰ αὐτοδεσμεύωνται ἀπὸ τὸ αἰώνιο τοῦτο αἴτημα, δηλαδή θὰ κατευθύνουν τὶς πράξεις τους πρὸς αὐτό, ἐφ' ὅσον ζητοῦνε τὴν ἐσωτερικὴν, ἠθικὴν τους ἐλευθερίαν. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι, ἀκόμα καὶ ὅλα τὰ εὐδαιμονιστικὰ αἰτήματα, ποὺ θέτουν τὰ δμώνυμα συστήματα, καὶ μὲ περισσὴν δημαγωγίαν τὰ βάζουν σὲ κίνηση, καὶ αὐτὰ ὅλα προϋποθέτουν τὸ ἀνώτατο αἴτημα τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, μ' αὐτὴν δουλεύουν καὶ μ' αὐτὴν καλύπτονται, καὶ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀνθρώπων, γιατί ἂν δὲν ἔθεταν ὡς ἀνώτατη ἀρχὴ τὴν εὐδαιμονίαν, κανεὶς δὲν θὰ τοὺς πίστευε. Καὶ τὴν ἔννοιαν λοιπὸν τῆς ἀνώτατης ἀρχῆς σφετερίζονται καὶ τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ καλύτερο ἐκμεταλλεύονται, ἄσχετα, ὅτι τὴν κατευθύνουν ἀντίστροφα, διδάσκουν ὅμως ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ καλύτερο.

Γιὰ νὰ ὑπάρχουν λοιπὸν μέσα στὸ χρόνο ἠθικὰ ὄντα, ποὺ μάχονται γιὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς τους, προϋποτίθεται πάντοτε ἀπ' ἀρχῆς τὸ αἴτημα ὡς ἀντικειμενικὸ καὶ αἰώνιον νόημα. Καὶ ἐφ' ὅσον τὸ αἴτημα τοῦτο εἶναι ἡ προϋπόθεσις γιὰ κάθε χρονικὴ καὶ περασμένη ἠθικὴ ἀξία, ἔπεται ὅτι τὸ ἴδιον εἶναι αἰώνιον, ἔξωχρονικόν. Μὲ τὴν ἔννοιαν τώρα αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ τὸ χαρακτηρίσωμε καὶ τὸ ἴδιον ἀτερμάτιστον, δηλαδή ἀπεριόριστον ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινον πραγματικότητά του. Ἡ ἀτερμάτιστη αὕτη ση-

σία του δὲν εἶναι χρονική, ἀλλὰ ἐξωχρονική, ἂν καὶ δὲν ἤμπο-
ροῦμε ποτὲ νὰ σκεφθοῦμε τὸ αἴτημα ἄσχετα ἀπὸ τὸ χρόνο. Ὡστε
ἡ ἠθικότητα τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ ἀξία του καὶ ἡ ἐλευθερία
του μέσα στὰ ὅρια τοῦ χρόνου, εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ τὴν προϋ-
πόθεση ἐκείνης τῆς αἰώνιας ἀρχῆς. Τὸ αἴτημα τοῦτο πρέπει
ὁπωσδήποτε νὰ νοηθῆ ὡς ἐξω-χρονικὸ νόημα, ὄχι ὅμως καὶ ὁπωσ-
δήποτε ἐξω ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή
ὄχι μόνον σὲ σχέση μὲ τὴ νόηση, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ βούληση καὶ
τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου.

Αὐτὸ ὅμως τὸ ἐξω-χρονικὸ νόημα, ποὺ χαρακτηρίζει ἀκριβῶς
τὴν αἰώνια ἠθικὴ ἀρχή, δὲν πρέπει νὰ τὸ νοήσωμε μόνον ἄρνη-
τικά, δηλαδή ὡς ἄρνηση τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ ὡς ὄριο, ὅποτε
ἐξω-χρονικὸ σημαίνει ὅτι δὲν φθείρεται ἀπὸ τὸ χρόνο, ὄχι ὅτι
δὲν σχετίζεται ποτὲ μὲ τὸ χρόνο. Τοῦτο ὅμως χρειάζεται νὰ τὸ
ἀποσαφηνίσωμε περισσότερο. Ὁ Κάντ ἔδωκε στὸ αἰώνιο αὐτὸ
αἴτημα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὸ νόημα τοῦ ἄπειρα μακρινοῦ τέρ-
ματος, τοῦ ἄπειρου μακρινοῦ σκοποῦ. Ὁ σκοπὸς ὅμως αὐτός,
λέγει ὁ Κάντ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῆ ἀπὸ
τὸν ἄνθρωπο, ἀκριβῶς γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπερασμένος.
Ἀδιάκοπα ὅμως καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπότητα θὰ τείνουν
σ' αὐτὸ τὸ αἰώνιο αἴτημα, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ
προσεγγίσουν. Ἔτσι μετακινεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Κάντ πρὸς τὸ
μέλλον τὸ πρόβλημα, δὲν εἶναι οὔτε ὁ Κάντ ἀπαλλαγμένος ἀπὸ
τὴν ψυχολογία τοῦ διαφωτισμοῦ, ποὺ μὲ τὸ συναίσθημα τῆς
προόδου ἔβλεπε ὅλα τὰ πράγματα. Ὅτι ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἡμᾶς, εἶ-
ναι νὰ καταλάβωμε ὅτι δὲν κερδίζομε τίποτε, ἂν ἀπλῶς μετακι-
νήσωμε τὸ πρόβλημα πρὸς τὸ μέλλον ἢ πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ
Κάντ μετακινεῖ τὸ ἠθικὸ πρόβλημα πρὸς τὸ μέλλον καὶ πιστεύει
ὅτι ἀδιάκοπα ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπότητα θὰ προχωρῆ πρὸς
τὸ καλύτερο, ὁ Ρουσσώ τὸ μετακινεῖ πρὸς τὸ παρελθόν καὶ πι-
στεύει, ὅτι ἄλλοτε ἦταν καλύτερος ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ ὅσο ὑψηλά
κι' ἂν στέκη τὸ νόημα τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, τὸ αἰώνιο αἴτημά της,
σημασία ἔχει ὅτι τοῦτο πραγματώνεται μέσα στὴ ζωὴ.

Δίχως αὐτὴν τὴν πραγμάτωση θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ μιλάμε
γιὰ ἠθικὴ ἀξία τῶν πράξεων. Γενικὰ δίχως αὐτὴν τὴν προϋπό-
θεση, τὸ πράττειν θὰ ἔμενε ἠθικὰ ἀνάξιο. Γίνεται δηλαδή καὶ στὴν

πράξη ὅ,τι εἶδαμε πὼς γίνεται καὶ στήν ἐπιστήμη. Κ' ἐκεῖ ἡ γνώση εἶναι ἀτερμάτιστη, ἄπειρη. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς γνώσης προβάλλει ὡς αἰώνιο αἴτημα. Καὶ τὸ ὄριο τῆς γνώσης μετακινεῖται ἀδιάκοπα πρὸς τὸ μέρος τοῦ σκοποῦ. Δὲν ταυτίζεται ὅμως τὸ ἀτερμάτιστο μὲ τὸ ἀκατόρθωτο, δηλαδή ἐπειδὴ ἡ γνώση εἶναι ἀτερμάτιστη δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀκατόρθωτη, ἀπραγματοποίητη. Ὅτι ἡ γνώση εἶναι κατορθωτή, τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς, τὴν ἐπιστήμη. Ἐπίσης, ὅτι ἡ πράξη, ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς, ἄρα, τὸ αἰώνιο αἴτημα ἔρχεται καὶ στήν πράξη, τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὰ ἠθικὰ κατορθώματα, μικρὰ ἢ μεγάλα ἀγωνίσματα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὁλότητα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ του βίου, γιατί ὅλο αὐτὸ μαζί εἶναι ἓνα ἠθικὸ κατόρθωμα.

Ἄν τὸ αἰώνιο αἴτημα, ἂν ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ἦταν προσιτὴ μὲ τὴ συγκεκριμένη πράξη, τότε θὰ ἦταν ἀπλὴ ἀφαίρεση τοῦ νοῦ, θὰ ἦταν μία ἀφηρημένη ἰδέα, ἀχρηστὴ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἠθικὴ καταξίωση τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει λοιπὸν τὸ αἰώνιο αἴτημα νὰ τὸ νοήσωμε ὄχι ὡς κάτι ποὺ εἶναι πέραν, ἄπειρα μακριὰ μέσα στὸ ἀπρόσιτο μέλλον, ἀλλὰ ὡς κάτι ποὺ εἶναι τώρα ἐνώπιον τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ ποὺ μὲ τὴν ὑπεύθυνη καὶ αὐτενέργητη πράξη ἔρχεται στὴ ζωὴ καὶ τὴν πραγματικότητα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, ὅσο κι' ἂν ἔρχεται μέσα στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν πράξη, μένει καὶ σὲ αἰώνια ἀπόσταση ἀπὸ τὸ χρονικὸ καὶ πεπερασμένο ὄν ποὺ λέγεται ἄνθρωπος, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἠθικὸ του κατόρθωμα. Καὶ μένει σὲ ἀπόσταση, ὄχι τόσο γιατί ἐμεῖς εἴμαστε ἀδύνατοι νὰ τὸ φθάσωμε, ὅσο γιατί εἶναι ἐκεῖνο ἀφ' ἑαυτοῦ του ἀπόλυτο. Καὶ θὰ ἦταν ὁποσδήποτε τὸ ἴδιο, ἔστω ἂν ὑποθέσωμε, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου μεγάλωνε δίχως τέλος.

Εἴτε πεπερασμένη εἴτε ἀτερμάτιστη νοήσωμε τὴ δυνατότητα τῆς ἠθικῆς τελείωσης τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή εἴτε τὸ ἄτομο πάρωμε ὡς παράδειγμα εἴτε τὴν ἀνθρωπότητα, τὸ πρόβλημα δὲν ἀλλάζει καθόλου. Ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὸ εἰδικό, τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ γενικό. Τὸ αἰώνιο αἴτημα, ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ὑπερέχει πάντα, καὶ κατὰ τὰ πρεσβεῖα καὶ κατὰ τὴν ἀξία, ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ἐγγίζει καθόλου τὴ ζωὴ, ὅτι δὲν

εἰσερχεται μετὰ τὴν πράξιν, τὴν προαίρεσιν, τὴν βούλησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ζωὴν. Ἐάν συνέβαινε αὐτῷ, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε καμμία ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς, καὶ ὅλα θὰ ἦσαν ἠθικῶς μηδέν. Θὰ γίνονταν δηλαδὴ τότε τὸ ἴδιον ποῦ θὰ γίνονταν καὶ μετὰ τὴν γνώσιν, ἂν ἐδεχόμεσθα ὅτι ἡ γνώσις δὲν ἔχει μέσα τῆς τὴν ἰδέαν τῆς ἀλήθειας. Τότε δὲν ὑπάρχει καθόλου ἐπιστήμη καὶ εἶναι ὅλα ἀπάτη. Ἐλλὰ δίχως τὴν ἰδέαν τῆς ἀλήθειας, οὔτε αὐτὴν τὴν τελευταίαν ἀρνήσιν, δηλαδὴ ὅτι δὲν ὑπάρχει καθόλου ἐπιστήμη δὲν μπορούμε νὰ κάμωμε, γιὰτι πάντως προϋποθέτομε ὅτι αὐτὸ τουλάχιστον ποῦ λέμε, ὅτι δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη, εἶναι ἀληθινόν, ὅτι αὐτὸ εἶναι πάντως ἀλήθεια, ὅποτε γυρίζομε πάλιν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀλήθειας.

Τὸ ἴδιον πρᾶγμα γίνεται καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν, ὅταν θελήσωμε νὰ ἰσχυρισθῶμε, ὅτι δὲν ἔχει ἠθικὴ ἀξία ἡ ζωὴ μας. Τοῦτο, ἐφ' ὅσον τὸ εἰποῦμε, θὰ πρέπει νὰ τὸ πιστέσωμε ὡς ἀλήθεια, ὡς τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς, ὅποτε καὶ πάλιν τὸ ἴδιον τοῦτο μεταβάλλεται εἰς ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς. Καὶ πράγματι ἔτσι εἶναι: οἱ ἄνθρωποι ποῦ εἰς τὰ σοβαρὰ ἀρνήθησαν ἢ τὴν γνώσιν ἢ τὴν πράξιν καὶ πίστεψαν εἰς αὐτό, ἴδρυσαν κατ' οὐσίαν μετὰ τὴν ζωὴν τους μία καινούργια ἀξία καὶ τὴν πίστεψαν. Οἱ ἀρχαῖοι σκεπτικοὶ φιλόσοφοι εἶναι παράδειγμα κλασικόν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀρνηθῆ κανεὶς τὴν γνώσιν δίχως γνώσιν, δηλαδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν ἀρνηθῆ δίχως συνάμα νὰ τὴν θέσῃ. Καὶ ὁ βουδδισμὸς πάλιν εἶναι παράδειγμα, ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀρνηθῆ κανεὶς τὴν πράξιν, δίχως τὴν πράξιν, γιὰτι καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ βίου ποῦ ἀσχεῖ ὁ βουδδισμὸς εἶναι πράξις, ὅσο καὶ ἂν φαίνεται ἀπ' ἀρχῆς ὡς ἀπόλυτη ἀρνήσις τοῦ πράττειν. Ὡστε, οὔτως ἢ ἄλλως, οὔτε τὴν γνώσιν, οὔτε τὴν πράξιν εἶναι δυνατόν ν' ἀρνηθῶμε. Ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον ν' ἀρνηθῶμε τὴν ἰδέαν τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν γνώσιν, καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τὴν πράξιν, γιὰτι ἐμπλεκόμεσθα εἰς φαῦλον κύκλον, καὶ πάντοτε ἀπὸ τὰ πρᾶγματα δεχόμεσθα ὅτι θέλομε ν' ἀρνηθῶμε. Λογικὰ δὲν ἔμποροῦμε ν' ἀρνηθῶμε οὔτε τὴν λογικὴν οὔτε τὴν ἠθικὴν, γιὰτι εἶναι καὶ τὰ δύο λογικὰ κατορθώματα. Οὔτε τὸ ἠθικὸν κατορθώμα ὑπάρχει δίχως τὴν λογικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἰσχύει ἀπόλυτα ὅτι εἶπε κάποτε ὁ Ἐγελος, ὅτι τὸ χειρότερον ὄπλον γιὰ νὰ χτυπήσῃ κανεὶς τὴν λογικὴν εἶναι ἡ λογικὴ. Εἶναι ὡσάν νὰ θέλωμε νὰ ἐκ-

βάλωμε τὸ Σατανᾶ διὰ τοῦ Βεελζεβούλ, ἂν δεχθοῦμε ἔστω πρὸς στιγμήν, ὅτι ἡ λογικὴ εἶναι ὁ Σατανᾶς, πού ἐνοχλεῖ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ σιγή, ἡ σιωπὴ καὶ ἡ ἀπραξία, θὰ ἦταν τὰ μόνα μέσα νὰ καταπολεμήσῃ κανεὶς τὴ γνώση καὶ τὴν πράξιν, τὴ λογικὴ καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν σιωπὴ καὶ τὴν ἀπραξία κρύβεται ἕνας ἀνείπωτος λόγος καὶ ἕνα ἀνέκφραστο ἦθος, μία βαθύτατη πίστις καὶ συμπεριφορὰ, ὅπως ἀκριβῶς κατὰ μνημειακὸ τρόπο φαίνεται τοῦτο ἀπὸ τὰ ἔργα τέχνης πού παριστάνουν τὸν ἀμίλητο καὶ ἀπραγο Βούδδα. Ὁ Βούδδας κατὰ βάθος ὁμιλεῖ καὶ πράττει, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπο συγκλονιστικόν. Ὡστε οὔτε μ' αὐτὸ τὸ μέσον μπορεῖ κανεὶς νὰ χτυπήσῃ τὴ λογικὴ καὶ τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ πράττειν.

Ἀπ' ὅλα αὐτὰ καταφαίνεται, ὅτι τὸ αἰώνιον ἠθικὸ αἴτημα, ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ — ἀδιάφορο πῶς γίνεται ἡ πραγμάτωσός της κατὰ καιροὺς καὶ τόπους — εἶναι ἐγγύτατα σὲ κάθε πράξιν, διέπει κάθε ἠθικὴ προσπάθεια, εἶναι δηλαδὴ ἀπ' ἀρχῆς μέσα σὲ κάθε ἠθικὸ ἀγώνισμα. Τὸ μόνον πού πρέπει νὰ καταλάβωμε εἶναι, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἀμετακίνητη καὶ ἀμετάθετη — δηλαδὴ κανένα χρονικὸ κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν τὴν ἐξαντλεῖ. Τὸ νῆμά της δὲν εἰσρέει μέσα στὴν πράξιν, ὅσο τέλεια κι' ἂν εἶναι, μὲ ὅλο της τὸ πλήρωμα· δὲν εἶναι δυνατόν γιὰ τὴν πράξιν εἶναι πεπερασμένη. Ὡστε ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ὅ,τι ὀνομάζομε καλόν, πραγματώνεται πάντοτε ὡς ὠρισμένη μορφή καὶ ὡς ὠρισμένο περιεχόμενον, καὶ κάθε φορὰ ὀλοκαίνουργα. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἔχει ἄλλωστε αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὅτι προβάλλει κάθε φορὰ μὲ καινούργια μορφή καὶ καινούργιο περιεχόμενον.

Γίνεται δηλαδὴ κι' ἐδῶ, ὅ,τι γίνεται καὶ μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους. Κάθε ἔργο τέχνης τὴν φέρνει στὸ φῶς, τὴν πραγματοποιεῖ σὲ συγκεκριμένη μορφή καὶ περιεχόμενον μέσα στὰ σύμβολα καὶ τὰ βιώματα τοῦ κάθε λαοῦ. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς τέχνης δὲν ἐξαντλεῖ τὸ πλήρωμα τοῦ κάλλους, τὸ νόημα τῆς ἰδέας. Ὅμως τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι θὰ τὴν ἐξαντλήσουν τὰ ἔργα τῆς τέχνης πού θάρθουν ὑστερὰ, στὸ μέλλον. Καὶ μ' ἐκεῖνα θὰ γίνῃ ὅ,τι ἔγινε μὲ ὅσα ἀνήκουν στὸ παρελθόν. Δηλαδὴ κι' αὐτά, ὅσο τέλεια κι' ἂν τὰ ὑποθέσωμε, πάλιν σχετικὰ θὰ πραγματώσουν τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους, ὄχι ἀπόλυτα. Ὡς-

τε, ὅπως γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὴν ἐπιστήμη δὲν ἀρνούμεθα τὴν πραγματώσῃ τους ἀπὸ τῆ ζωῆ, ὅμοια δὲν μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε καὶ γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία τὴν πραγματώσῃ της ἀπὸ τῆ ζωῆ. Οὔτε θὰ ζητήσωμε τὴν ἠθικὴ τελείωση τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τοῦ ἀνθρώπου περισσότερο στὸ μέλλον, ἀλλὰ θὰ τὴν βροῦμε ἄλλο τόσο τουλάχιστον καὶ στὸ παρελθὸν καὶ στὸ παρόν. Ὁ χιλιασμὸς τῶν συγχρόνων ὀλοκλήρωτικῶν συστημάτων, ποὺ ἐμπορεύονται τὴν ἰδέα τῆς ἠθικῆς καὶ μεταθέτουν ὅπωςδῆποτε τὴν ἀξία τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἠθικὴ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ μέλλον, εἶναι μία ἀνήκουστη ἀλαζονεία καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μία πρωτάκουστη περιφρόνηση πρὸς τὸν ἰδρωτὰ, τὸ μόχθο καὶ τὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρωπότητας ὡς τώρα. Τὸ αἰώνιο λοιπὸν αἴτημα δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ὅπωςδῆποτε ἀκατόρθωτο, οὔτε ὅτι στὸ μέλλον θὰ πραγματώνεται καλύτερα ἀπ' ὅ,τι πραγματώνονταν ἕως τώρα.

Οὔτε ὁ Κὰντ εἶναι ἀνεύθυνος γιὰ τὴ μετατόπιση τοῦ σκοποῦ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς πρὸς τὸ μέλλον, γιὰτὶ οὔτε αὐτὸς εἶδε τὴν ἀξία τῆς ζωῆς κυκλικὰ καὶ διαλεκτικὰ, ὅπως τὴν εἶδαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες—καὶ ὅπως πρέπει νὰ τὴν βλέπωμε ὅλοι, ἂν δὲν θέλωμε ν' ἀπαξιῶνωμε ὅ,τι ἐγινέ ὡς τώρα. Γιὰ τοῦτο εἶναι εὐλόγο, ὅτι στὸν Κὰντ κατέφυγαν καὶ οἱ ἐπίγονοι τοῦ μαρξισμοῦ, κι' ἀπ' ἐκεῖ ἐπῆραν τὴν τελεολογία ἢ καλύτερα τὸν χιλιασμὸ τοῦ μέλλοντος. Οἱ ἐπίγονοι τοῦ Μάρξ, ἀφοῦ μετέβαλαν τὴ διαλεκτικὴ σὲ αἰτιότητα, ἐπῆγαν ὕστερα στὸν Κὰντ καὶ δανείσθησαν τὸν τελικὸ ἠθικὸ σκοπὸ τῆς ἀνθρωπότητας, ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι κάπου πολὺ μακριὰ στὸ μέλλον. Ἔτσι ἐμείωσαν τὴν εὐθύνη τοῦ παρόντος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀπογύμνωσαν τὸ παρελθὸν ἀπὸ τὴν τεράστια ἀνθρωπιστικὴ του ἀξία. Ἐπίσης ἐμείωσαν ἢ καὶ ἐξεμηδένισαν τὴν ἀξία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἔκαμαν τυφλὸ ὄργανο, ὑπηρέτη, δοῦλο ἑνὸς χιλιαστικοῦ μέλλοντος, ταυτόχρονα ὅμως ἐκράτησαν γιὰ μερικοὺς, δηλαδὴ γιὰ κείνους ποὺ πρόκειται νὰ κατευθύνουν τὴν ἱστορία πρὸς τὰ ἔμπροσ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία. Ἔτσι, ὕστερα δηλαδὴ ἀπ' αὐτὴν τὴ θεωρία, ἐφθάσαμε στὴ διδασκαλία καὶ τὴν πράξη τοῦ ἐγκλήματος, μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι ἔτσι θὰ προσδεύσῃ ἡ ἀνθρωπότητα. Ἡ μετάπτωση αὐτὴ ἦταν ἀναπόδραστη, ἐφ' ὅσον οἱ ἐπίγονοι τοῦ Μάρξ ἀντικατέστησαν τὴ διαλεκτικὴ μὲ τὴν αἰτιότητα καὶ ταυτό-

χρονα ἔβαλαν καὶ κάποιο σκοπὸ μακριὰ κάπου ὅπου ὀδηγεῖται μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος ἢ ἀνθρωπότητα.

3.— Ὁ πρακτικὸς διαφορισμὸς τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος εἶναι ἔκθετη στὸν κίνδυνον νὰ νοηθῇ πολὺ στενά, πράγμα πού ἐγινε ἀπὸ τὸν Κάντ μὲ τὴν κατηγορικὴ του προσταγή, δὲν ἐγινε ὅμως ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ εἰποῦμε ἀπ' ἀρχῆς, ὅτι παρερμηνεύουν τὴν κατηγορικὴ προσταγὴ ὅσοι ὑποθέτουν ὅτι ὑπάρχει κάποιος ὡς ἐξουσία πού προστάζει. Ἡ κατηγορικὴ προσταγή, ὅπως τὴν θέτει ὁ Κάντ, εἶναι πράγματι ἐλεύθερη ἀπὸ παρόμοιο ἀνθρωπομορφισμό καὶ ὑποκειμενισμό. Ὡστε ὅ,τι ἔχει ν' ἀντιτάξῃ κανεὶς, ὡς κριτικὴ ἐναντίον της, πρέπει νὰ γίνῃ δίχως τὴν ἀνύπαρκτη αὐτὴν προϋπόθεση στὸν Κάντ. Κατηγορικὸ αἶτημα σημαίνει ἓνα ἠθικὸ νόημα πού ἐρχεται πρὸς τὸν ἄνθρωπο, δίχως ὅμως νὰ ἐρχεται ἀπὸ ἄνθρωπο, δηλαδή ἀπὸ ἐξουσία κάποιου ἄλλου ἀνθρώπου ἢ ἔστω καὶ τοῦ θεοῦ. Ὅ,τι ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητο εἶναι τοῦτο : ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ Κάντ εἶναι στενά ὀρισμένη, ὅπως ἀκριβῶς εἶδαμε πρὶν ὅτι καὶ ὁ τελικὸς ἠθικὸς σκοπὸς μετατίθεται καὶ ἀπὸ τὸν Κάντ πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ στενὸς ὀρισμὸς τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς, τοῦ ἠθικοῦ δηλαδή αἰτήματος, ἐγκτεται σὲ τοῦτο : ὅτι τὸ αἶτημα πρέπει τάχα νὰ ἔχῃ πάντοτε προστακτικὸ χαρακτῆρα. Ἀπὸ τὰ ἐπόμενα θὰ φανῇ ὅτι τοῦτο εἶναι πλάνη.

Τοῦτο λοιπὸν ἔχουμε νὰ παρατηρήσωμε ἐναντίον τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς τοῦ Κάντ, ὅτι περιορίζει τὴν ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος, τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Ὑπάρχουν ἠθικὰ αἰτήματα, ἠθικὲς ἀξίες ὑψηλές, πού δὲν ἔμπορεῖ κανεὶς νὰ τὶς προβάλῃ προστακτικά, οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ τὶς καταλάβῃ μὲ τὴν ἔννοια τῆς προσταγῆς. Ὅσο παράδοξο κι' ἂν φαίνεται τοῦτο, ὅμως εἶναι γεγονός. Οἱ ἠθικὲς ἀξίες, τὰ ἠθικὰ αἰτήματα, χωρίζονται σὲ δύο εἶδη. Τὸ ἓνα ἔχει πράγματι τὸ χαρακτῆρα τῆς προσταγῆς, ἄλλο ὅμως ὄχι. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ πρᾶττειν ἠθικῶς εἶναι ἔννοια πολὺ εὐρύτερη ἀπ' ὅ,τι τὴν ὥρισεν ὁ Κάντ. Ὅταν πρὶν ὥρισάμε καὶ χωρίσαμε τὴν ὄντολογικὴ ἀπὸ τὴν ἀξιολογικὴ ἀρχή, εἶπαμε ὅτι